

УДК 332.3+347

## ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

**Т. М. Чикун**

студентка 2 курсу, навчально-науковий інститут права

Науковий керівник – к.пед.н., доцент В. І. Гришко

*Національний університет водного господарства та природокористування,  
м. Рівне, Україна*

**У статті досліджено особливості розвитку земельних правовідносин в Україні і контексті різних періодів історії. Виділено та проаналізовано шість періодів розвитку земельних правовідносин в Україні. Визначено основні причини проведення сучасної земельної реформи.**

**Ключові слова:** земельна реформа, земельні правовідносини, історичний аспект, земельне законодавство, правове регулювання, земля.

**В статье исследованы особенности развития земельных правоотношений в Украине и контексте разных периодов истории. Выделены и проанализированы шесть периодов развития земельных правоотношений в Украине. Определены основные причины проведения современной земельной реформы.**

**Ключевые слова:** земельная реформа, земельные правоотношения, исторический аспект, земельное законодательство, правовое регулирование, земля.

**The article examines the features of the development of land relations in Ukraine in the context of history. Six periods of development of land legal relations in Ukraine are singled out and analyzed. The main reasons for modern land reform are identified.**

**Keywords:** land reform, land legal relations, historical aspect, land legislation, legal regulation, land.

**Незалежно від наявності** чи відсутності у людей земельних ділянок, теми, які стосувались земельних правовідносин постійно були і будуть на слуху. В сучасних умовах їх актуальність значно підвищилась у зв'язку з проведенням земельної реформи, яка набула чинності 1 липня 2021 року. В порівнянні з іншими країнами Європи, оновлення земельного законодавства в нашій державі зайняло колосальну кількість часу. Та навіть після реформування все ще залишається багато людей які, як і цілком справедливо, незадоволені деякими помилками і прогалинами в законі, так і відверто бачать в оновленні світову змову і всіляко кричать про зло, яке хоче всіх обікрасти та захопити.

Але, що саме привело Україну до таких напружених стосунків з власною землею? Насправді причин можна знайти багато. Розглянувши праці та думки різних науковців, ми б хотіли прослідкувати саме історію земельних правовідносин України – від самого зародження Русі і аж до часів СРСР, до незалежності нашої держави, щоб довести наскільки могли події минулого вплинути на сучасне земельне законодавство та ставлення українців до землі.

Тому **метою нашого** дослідження є історико-правовий аналіз розвитку земельних правовідносин в Україні.

**Дослідження «земельної»** історії України у своїх працях висвітлили такі науковці, як Рубаник В. Є., Чубатий М., Гончаренко Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д., Юрченко А.,

Кобилецький М., Полонська-Василенко Н., Івановська О. П., Третяк А. М., Серета І. О., Клименко Ю. Я та інші. Теоретичні аспекти земельних відносин і проблеми формування ринку сільськогосподарських земель досліджували Білик Ю., Даниленко А., Гайдуцький П., Саблук П., Добряк Д., Новаковський Л. та інші.

**Для розуміння ситуації**, на нашу думку, необхідно розглянути тільки найбільш особливі та значимі речі, які б добре характеризували кожен з періодів історії України, в часи яких розвиток земельного законодавства відбувався досить активно. Україна пройшла значний шлях реформ у галузі земельних відносин: від двох земельних реформ у складі Російської імперії, однієї в Радянському Союзі, до нинішньої, основи якої були закладені Земельним кодексом УРСР та постановою «Про земельну реформу».

З'ясування історії розвитку земельних правовідносин сприятиме усвідомленню об'єктивної закономірності сучасних аграрних перетворень і є ключем до розуміння їх необхідності. У зв'язку з цим важливим є розгляд історичних витоків земельних відносин в Україні за окремими, виділеними нами в ході дослідження періодами.

Перший період – доба Київської Русі, і ми б дуже хотіли звернути увагу на зроблене Рубаник В. Є дослідження. в своїй роботі «Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодально роздробленій Русі», де було сказано: «...земля, в ту добу почала закріплюватись за окремими членами общини, окрім покинутих ділянок, лісових угідь, пасовищ, які залишаються в общинному користуванні. Це було рішенням, яке сприяло появі нових верств населення і певній еволюції в подальших земельних правовідносинах. Також це привело до поступового знищення різного роду аспектів общинних земельних відносин, адже відбувся процес «окняжіння» вільних земель» [1].

В роботі М. Чубатого «Огляд історії українського права: історія джерел та державного права» слід звернути увагу на особливості визначення і закріплення розмірів земельної ділянки в той час: «...серед населення існувала тенденція набуття права власності та користування землею через зайняття «займанщину»: обробивши землю, людина набувала право на неї» [2].

Таким чином, спостерігаємо позитивну революцію земельного законодавства.

Зі збільшенням кількості населення, племена, які населяли землі України відійшли від общинного ладу під єдину владу одного лідера, що стало поштовхом для подальшого прийняття феодального способу управління.

Другий період – Литовсько-польська доба. Вже вищезгаданий М. Чубатий в своєму дослідженні описав одну із найвизначніших реформ того періоду: «Реформа Сигізмунда-Августа, яку ще часом називають «Волочний перемир», ввела низку організаційних новацій: внутрішній землеустрій, поділ ріллі за якістю, поземельний кадастр, межування сіл тощо... Нормативно-правові акти, в яких було зафіксовано норми нових законів, стали ще одним кроком у бік унормованого регулювання права» [2].

Здавалося б, ця реформа є абсолютно позитивною, але її другу, надзвичайно жорстоку для селян сторону також не слід забувати. З праці трьох науковців Юрченка А. Д., Будзілович І. С., Переходюк М. Г. «Історія розвитку права власності на землю в Україні (друга половина XVII – перша половина XIX століття)» ми змогли побачити, що: «Одночасно з введенням нового поділу земель було скасовано саму можливість селян мати землю у власності, причому ця заборона у певних випадках запроваджувалася під страхом смертної кари. Феодальне право починає визнавати селян обов'язковим додатком до земельної ділянки» [3].

Загалом, говорячи про Литовсько-польську добу, можна побачити, як і певні хороші нововведення, так і сумнівні рішення. Український народ всіма силами старався зняти з себе

ярмо несправедливості, що і вилилось у початок наступного етапу розвитку земельного законодавства.

Третій період – доба Гетьманщини. Юрченко А. Д., Будзілович І. С., Переходюк М. Г. також в своїй роботі описують : « Внаслідок Визвольної війни практично повністю ліквідовані землеволодіння польської шляхти, утворили величезні площі вільних земель, тому великого розмаху набуває займанщина. Козацькі полковники та старшини, отримавши гетьманський дозвіл, могли вільно претендувати на певну земельну ділянку і активно користувались цим правом» [3].

Серед цікавих фактів в їх роботі ми б хотіли виділити те, що Розпорядником земель, що перейшли у власність Війська Запорізького, офіційно стає гетьманська адміністрація та гетьман, який мав право роздавати або продавати землі (лише за правління І. Мазепи було видано понад тисячу універсалів на маєтності) [3].

Якщо згадувати селянство, то в своєму навчальному посібнику «Історія земельних відносин та землеустрою в Україні» Третяк А. М. пише: «...на колишніх польських маєтностях створювалися вільні військові села, за які відповідала гетьмансько-старшинська адміністрація. Селянам та міщанам відкрилися широкі можливості для переходу у козацький стан, який мав значні привілеї (звільнення від низки податків та повинностей)» [4].

Таким чином, розглядаючи праці науковців, ми дійшли до певного висновку – любов до власної землі в цей час стає надзвичайно сильною, до свого майна, яку довгий час утискали польські шляхтичі, і яку, на жаль, знову примусово знищують в наступну добу. Цікавим є і те, що цю любов і страх за своє ми можемо побачити відродженими вже в сучасності.

Четвертий період – царювання на території України Російської імперії. До 1831 року селяни залишались кріпаками. В своїй роботі «Земельна реформа в Україні : довідкове видання» Ю. Д. Білик. описує першу спробу переосмислення тодішнього земельного устрою і кріпацтва : «Маніфестом від 1861р. було проголошено звільнення селян з кріпосної залежності. Після реформи колишні кріпаки мали змогу викупити частину землі з власності свого поміщика за певну суму, або вимагати невеликій наділ. Знаючи це поміщики віддавати під роздачу лише найгіршу і найменш родючу землю» [5].

Також ми помітили в роботі цікаву інформацію, а саме: «землі, які селяни отримували від поміщиків могли знаходитись на дуже великій відстані від хат, виглядали як неширокі, довгі смуги перемішані між собою. Ці явища породили дуже багато господарств, які не могли забезпечити самих себе і були абсолютно нерентабельними» [5].

Ситуацію дещо покращила інша реформа, яку ми прочитали в «Хрестоматії з історії держави і права України» авторства В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожина, О. Д. Святоцького : «була запроваджена реформа, що отримала назву «столипінської», і яка була спрямована на ліквідацію недоліків у землекористуванні...

...Серед норм які вводила реформа були – розділ земель між селянами, об'єднаними в одну громаду; розділ земель між частинами поселень; повний поділ земель сільських общин на хутірські та відрубні ділянки; розділ загальних угідь, заохочення купівлі та оренди земель селянами» [6].

Таким чином, стало зрозумілим, що законодавство, яке стосувалось землі, набуло деякої стабільності на короткий час, але все ще мало багато обмежень в інших галузях для України.

Дуже короткий п'ятий період – доба часів УНР, мало чим визначився у зміні земельного законодавства, адже політична ситуація була надзвичайно вибуховою. Але в дослідженні В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожина, О. Д. Святоцького, ми змогли віднайти невелику частину інформації, яка б стосувалась саме того часу: «26 грудня 1918 року Директорія УНР прийняла Земельний закон про передачу селянам усієї поміщицької землі.

Цим законом земля була проголошена добром народу, а земельні ділянки надавались у безстрокове користування: підприємствам загального або місцевого громадського значення; приватно-трудовим господарствам, під оселі і будівлі окремим особам, товариствам або громадським установам для мешкання, або для торговельних і промислових підприємств. Крім того, землі, які надавались у користування за цим законом, могли успадковуватися» [6].

Шостий період – доба, яка надзвичайно сильно зламала звичне для українців розуміння «моя земля – мій скарб» – встановлення контролю СРСР. В дійсно великій та змістовній праці Клименка Ю. Я. слід звернути увагу на найбільш переломні рішення влади СРСР щодо України. а саме:

«5 січня 1930 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву», відповідно до якої Україна була віднесена до групи районів СРСР, де колективізацію мали завершити у прискореному порядку – восени 1931 року або навесні 1932 року» [7].

Також серед таких фактів ми виділили: «...було проведено масштабну кампанію з пропаганди здачі земель, худоби, знарядь праці в колгосп... Селян, які були членами колгоспу, і що виявили бажання про вихід з колгоспу, тепер не мали права вимагати повернення сільськогосподарських угідь... В післявоєнний період, для подальшого відновлення аграрного сектору відбулось укрупнення колгоспів. Менші колгоспи, які належали до зруйнованих війною сіл не могли підтримувати власний добробут» [8].

Історія розвитку земельного права незалежної України розпочинається з оприлюднення намірів влади провести земельну реформу, які було затверджено Постановою Верховної Ради України з цього питання від 18 грудня 1990 р., проте ця проблема досить актуальна і на сьогодні, оскільки Україна продовжує перебувати у процесі реформування земельного законодавства, та потребує окремого спеціального ґрунтового дослідження та аналізу.

**Підсумовуючи все вищезгадане** ми ще раз змогли переконатись, що всі ті дослідження і видатні праці, які зробили наковці, абсолютно підтверджують те, що історія все ж надзвичайно сильно впливає на сьогодення. Постійні гойдання між можливістю розпоряджатись власними земельними ресурсами і повною втратою свободи в цьому питанні, які ми чітко побачили в роботах всіх згаданих в цьому дослідженні науковців, показують, звідки у сучасних українців з'явилась параноя щодо ринку землі. Ми розуміємо – люди просто бояться втратити те, що змогли отримати у своє користування в часи незалежної України. Також на тлі земельного хаосу, який століттями був в Україні, влада просто не змогла і в деяких випадках, не захотіла адекватно розглянути всі можливості швидкого реформування земельних правовідносин. Історія є причиною, і далеко не останньою в списку перешкод. Але не слід забувати, що сьогодні з цим необхідно боротись. Не потрібно в ній лише шукати виправдання – в першу чергу слід робити висновки.

Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на вивчення особливостей історії земельних правовідносин в країнах Європи.

1. Рубаник В. С. Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодально роздробленій Русі. *Земельне право України*. 2006. № 5.
2. Чубатий Микола. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права. Мюнхен; Київ : УДЖ «Ноосфера», 1994.
3. Будзілович І., Юрченко А. Оренда землі в Україні (історико-правовий нарис). *Право України*. 1994. № 10.
4. Третяк А. М. Історія земельних відносин та землеустрою в Україні : навч. посіб. К. : Аграрна наука, 2002.
5. Земельна реформа в Україні : довідкове видання / упорядники: Конопада Я. М., Оржехівська І. І. ; ред. Ю. Д. Білик. К. : Урожай, 2001.
6. Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. Хрестоматія з історії держави і права України. / за ред. члена кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренко. *Лютий 1917 р. 1996 р.* Том 2. К., 1997. 800 с.
7. Становлення земельного законодавства України : веб-сайт. URL: [http://www.nsj.gov.ua/files/1529050295Land%20law\\_A5\\_verska%2029%20May%202018\\_perenosi\\_SEMIFIN.pdf](http://www.nsj.gov.ua/files/1529050295Land%20law_A5_verska%2029%20May%202018_perenosi_SEMIFIN.pdf) (дата звернення: 12.10.2021).